

UDK 811.163.42'38''18''
821.163.42-8 Jukić, I.F.
Pregledni članak
Rukopis primljen 22. VII. 2010.
Prihvaćen za tisak 7. X. 2010.

Marko Lukenda
Seitzerg. 5/37
A-1010 Wien

GOVORNIČKE I STILSKE FIGURE U POEZIJI I PUTOPISIMA FRA IVANA FRANJE JUKIĆA

U radu je ponuđena raščlamba stilskih i govorničkih figura u poeziji i u putopisima fra Ivana Franje Jukića, angažiranoga franjevačkoga pisca i borca za političku samostalnost Bosne. Autor je utvrdio da Jukić u svoj književni izraz unosi elemente narodnih govora, što se posebno zapaža u uporabi pučkih fraza i kolokacija. S druge strane, izbor tzv. knjiških figura otkriva utjecaj franjevačke tradicije, posebno jezika starijih franjevačkih ljetopisa.

Počevši od utemeljitelja fra Matije Divkovića iz 17. st. do Jukića i Martića u 19. st., bosanska franjevačka književnost izrazitije se mijenjala sadržajno i žanrovski nego jezično. Gledano u vertikali, od nabožnih djela, homiletičkih i katehetskih kakva je pisao Divković, a poslije njega Ančić, Papić, Margitić, dijelom Lastrić, preko Šitovićeve poezije, Lastrićevih historiografskih ostvarenja do putopisne i popularno-znanstvene produkcije 19. st., može se reći da se franjevačka književnost otvara suvremenim književnim i kulturnim kretanjima. Jezično, naprotiv, franjevačka književna *koine* funkcionira u gotovo nepromijenjenu obliku sve do 19. st. i tek će se s Jukićem i Martićem obogatiti prodorom pučkih, točnije folklornih idioma. Usporedimo li te mijene s onima na dalmatinskome području, vidjet ćemo da pojava fra Tome Babića i fra Andrije Kačića Miošića u 18. st. s novim temama, u prvome redu povijesnim, donosi i izrazne inovacije, točnije prodor narodnoga jezika i stila pučke pjesme u književni izraz.

U bosanskim okvirima taj će se prijelom dogoditi kad na scenu stupi fra Ivan Franjo Jukić (1818. – 1857.) i ostali franjevci ilirci.

O Jukiću valja misliti kao o pokretaču prvoga bosanskoga časopisa *Bosanski prijatelj*, neumornom skupljaču narodnoga blaga, putopiscu i povjesničaru, piscu i znanstveniku.

Njegov suvremenik i ljetopisac fra Jako Baltić ovako ga opisuje: » ...biše dan sasvim za literaturom narodnom, marljiv i trudoljubiv mlogo biše, vrime u brezposlicam i neradnji ikad ne bi gubio; sveder se zabavljao pisanjem i čitanjem. ...Učinio je Zemljopis bosanski i kratki litopis pod imenom Prijatelja bosanskoga koja su svi učeni uvažavali... Življenja bio je dobra i uredna«.

Njegov je povijesni okvir Omer-pašina Bosna, kontekst u kojem se onda njegov književni, jezikoslovni i prosvjetiteljski napor ne doživljava kao rad kojemu je jedini atribut opsežnost, nego i kao djelo koje izlazi iz tradicionalnih franjevačkih okvira, nadržava ih i uklapa se svojim sadržajem u jedan moderan europski tijek. Svako od njegovih djela iz bilo kojega od navedenih područja u službi je samo jednoga cilja: borbe za slobodu, za nacionalno osvješćenje i priznanje.

I Jukićev život i njegovo stvaralaštvo obilježila je njegova ljubav, gotovo zaljubljenost, u Bosnu. Na njezinu sudbinu želi upozoriti svojim pjesmama, a na njezine ljepote i protivnosti svojim putopisima.

Pjesme

Jukićeve pjesme povjesničari književnosti nisu visoko cijenili, dapače odriicali su im svaku estetsku vrijednost. Žanrovski bi se mogle odrediti kao budnice, premda su po iskazanim piščevim emocijama mjestimično tužaljke. Jukić se nije mogao ugledati ni jezično ni umjetnički u stariju franjevačku poeziju upravo zbog tematske različitosti. Starija franjevačka poezija pjeva o svetcima, o grijehu, nebu, raju i paklu, o očekivanoj "nebeskoj domovini", a Jukiće-va tuguje nad vrlo konkretnom, realnom domovinom Bosnom.

Jukićev pjesnički opus čine pjesme: *Bosna neće da više tuguje*, *Jednakosti želja*, *Misli vile Bosankinje*, *Nejednakost ilirskéh banovinah*.

Sve četiri su organizirane u strofe, više ili manje pravilne, s isto tako nepravilnim rimama.

U okviru iste pjesme smjenjuju se različiti metri, i to tako da se čak unutar iste strofe pojedini stihovi metrički razlikuju. Tako npr. u pjesmi *Bosna neće da više tuguje* u I. strofi u prvome stihu koristi osmerac, u drugome deveterac, u trećemu i četvrtome deseterac, zbog čega se ne ostvaruje ritam tipičan za poeziju. Zapravo bi se moglo reći da je pjesnički ritam narativan ili naracijski, bliži proznom nego poetskom.

U skladu sa sadržajem repertoar stilskih figura i pjesničkih obrata dosta je oskudan.

Jukić često rabi *stalne sintagme*, poznate i pučkim pjesmama i živim govorima, kao što su: *nebo visoko, jato zvězda, careve delije, car turski, nečiste balije, mila majka*.

Od knjiških figura pozornost zaslužuje *paregmenon*. Nalazimo dva primjera: *tužna tuguje, hvala Bogu i božićima*. Dok je prvi neutralno upotrijebljen u stihu *Tužna Bosna još tuguje*, drugi je ironično intoniran. Nakon strofe u kojoj se govori o tome što bi trebale biti teme novina, odnosno kako iz novina treba izbaciti neozbiljne sadržaje, stihovima *hvala Bogu i božićima / nek su živa dječica kraljičina* ironizira teme onodobnih tiskovina.

U svojim pjesmama Jukić se obraća sunarodnjacima ili čitateljima koristeći *apel* i *apostrofu*:

O, junaci, budimo jednaci; nu, pogledaj, pobro; u zlo, brate, najveće pado-smo; pak, pogledaj, druge strane te Ilirije.

U svezi s obraćanjem čitatelju stoji i uporaba *retoričkoga pitanja*: *Koja li su ta četiri neprijatelja?* Kontekst, koji čini cijela strofa, pokazuje da se Jukić obraća istomišljenicima u svezi s pitanjem ilirskoga jedinstva.

Narativni karakter pjesama dopušta uvođenje *narodnih poslovice* u stihovani tekst: *koja na svoj mlin pelja vodu*. Kontekst i u ovome slučaju objašnjava Jukićev postupak. Tom poslovicom on opisuje politiku i stav Srbije u okviru ilirske južnoslavenske ideje.

Zadržavanju čitateljeve pažnje služi *anafora*, što Jukić korektno primjenjuje i kombinira s retoričkim pitanjem kako bi opisao štetno oduševljenje inozemnim (»tuđinskim«) novinama i nebrigu domaćih sinova za novine na hrvatskome jeziku.

*Šta si čitao, nisi ni razumio,
Šta li si u njima vidéo,
Šta ti žele, što l' od tebe mole,
Šta li te u serdce tvoje bode
– da se odrekneš tvog narodstva.*

Putopisi

Slobodno možemo ustvrditi da je Jukić prvi bosanski franjevac – putopisac. Premda se putopisnih pasaža može naći u franjevačkim ljetopisima, tek se s Ju-

kićem afirmira taj tip književnoga djela. Procvat te književne vrste pada upravo u 19. st. kada se i u hrvatskim okvirima javljaju važni putopisci i putopisi: M. Mažuranić piše *Pogled u Bosnu* (1842.), A. Nemčić *Putositnice* (1845.), S. Vraz *Put u gornje strane* (1845.).

Jukić je nesumnjivo poznao ne samo hrvatsku nego i europsku putopisnu produkciju o čemu svjedoči njegova isprika u pismu Lj. Gaju povodom teksta *Putovanje po Bosni godine 1843.*: »...ja se tolikomu krasnorječju nisam priviko, kao što su humoristički nješki putnici obikli izlagajući putovanja svoja...«.

Ipak Jukićevi putopisi pokazuju sve odlike tipične za djela onodobnih autora: subjektivnost, feljtonski izraz, duhovitu uporabu riječi, opise pojedinosti, živo pripovijedanje, učene reminiscencije, karakteriziranje likova jezikom. Osim subjektivnosti kao stalnoga elementa, sve ostale sastavnice upravo razlikuju pisce i odražavaju njihov osobeni stil i invenciju. U Jukićevu slučaju pokazuju i njegov odnos prema ljetopisima bosanskih franjevacu s kojima dijeli ne samo iste jezične navike nego i ista ili slična stilsko-izražajna sredstva. Usporedba s Benićem i Baltićem nije slučajna. Jukić je boravio neko vrijeme u suptješkom samostanu, gdje je mogao vidjeti Benićeve *Ljetopis*, a Baltić mu je bio kolega i istomišljenik (Lukenda 2000: 21). I Jukić i franjevački ljetopisci svoja djela pišu da se "ne zaboravi" i da se posvjedoči o bosanskim prilikama i nedaćama. Međutim, pogrešno bi bilo svaku sličnost shvatiti kao jednosmjerno ugledanje Jukićevo na starijega Benića ili na suvremenika Baltića. Tip figura govori u prilog pretpostavci da brojni franjevački stilemi potječu iz zajedničke pučke i istovrsne knjiške matrice i žive u vremenskom protegu od Divkovića do Jukića i Martića (Pranjić 1997: 46–90).

Subjektivnost putopisa potječe od toga što u njemu »svaki pisac ... opisuje samo svoje Ja«, ali se pojavljuje i stoga što se u onodobnoj Europi ustalio običaj pisanja putopisa u epistolarnome obliku (Lukenda 2001: 178–179).

Tako i Jukić *Putovanje po Bosni 1843.* započinje apostrofiranjem Gaja kako je uobičajeno u pismu: »Mili moj Stanko...«.

Za ostvarenje ostalih zahtjeva koje mora ispuniti putopisac Jukić koristio se različitim izražajnim sredstvima koje je našao u franjevačkoj tradiciji ili u pučkim govorima. Moglo bi se reći da je Jukić upravo u putopisima pokazao svoju jezičnu i književnu kompetenciju potpuno ostvarivši sklad između emocionalne snage proživljenoga puta i književne transformacije. U dokaz toj tvrdnji promotrit ćemo repertoar stilskih i govorničkih figura u Jukićevim putopisima: *Putovanje iz Dubrovnika preko Hercegovine u Fojnicu* (1843. sign. Dbk); *Putovanje po Bosni 1842.* (B 1); *Povratak u Bosnu 1842.* (B 2); *Putovanje po Bosni 1843.* (B 3); *Putovanje po Bosni 1845.* (B 4); *Putovanje iz Sarajeva u Carigrad*, 1852. (Sa).

Osnovna je odlika Jukića putopisca raspričanost, što nikako ne treba shvatiti kao nedostatak. Jukić sklapa razvedene, dugačke rečenice, ritmizirane kao usmeni iskaz.

Stoga se vrlo često pišćev osobni doživljaj ne posreduje čitatelju nekim posebnim izražajnim sredstvima, nego dojmom prisnosti koja proistječe iz pričanja bez tendencije i bez kićenja. Jukić sam kaže da u putopisima »nisam se priviko ... da prazne riječi na hartiju mećem« (B 4).

Primjer tipično ritmizirane nezavisno složene rečenice s elipsom predikata u surečenicama:

Kraj puta viđaše se vatra, unutra kiridžije, po tlu tovari, a uokolo konji pasu (Sa).

Primjeri razvedene rečenice:

– *Prolazeći kroz Travnik najvećma ti upada u oči pljesnivi Arnaut, a od ovoga malo odličniji nizam, besposlen po čaršiji tumarajući i po dućanih i po tri ure (sata) u trgovca, koji ga odtjerat ne smije; a da štogod ne ukrade, uvijek mu valja paziti.* (B 3)

– *Ovo proćuvši neimari naprave sebi krila te tako pobjegnu iz džamije, a nijesu mogli pregorjeti bradavah, koje leteći izvrnu se i odsijeku dvojici krila, te tako padnu mrtvi kraj Vrbasa, gdje im se i sada kazuju grobovi; a treći, ponajmudriji, odbacivši u dobar čas bradvu, spasi se.* (B 3)

Stilogenim elementom može se smatrati kombiniranje dijaloga (upravnoga govora) s naracijom, uporaba leksičkih sinonima (kontaktnih i distantnih), uporaba tuđica, u prvome redu turcizama, no u ovome radu zadržat ćemo se samo na govorničkim i stilskim figurama u užem smislu.

Jedan broj govorničkih figura odlikuje tradicionalnu franjevačku književnost, posebno homiletičku, gdje se u prvome redu figura bira radi naglašavanja neke ideje, pojave, pouke i sl. Izborom figure autor želi djelovati na slušatelja i izazvati u njega čuvstvenu reakciju.

Takve su sve figure temeljene na sintaktičkoj strukturi određenoga jezika, kao što je red riječi.

U Jukićevu izrazu *red riječi* ima stilogenu funkciju, i to i u sintagmi i u rečenici.

Stilogenost je postignuta smještanjem glagola na kraj rečenice, pridjeva ili atributa u postpoziciju te razbijanjem sintagme, što je suprotno neutralnome redu riječi u hrvatskome jeziku. Obilježeni red riječi pomiče iktus na neočekivano mjesto, čime organizacija cijele rečenice dobiva izrazitu ekspresivnost. Primjera obilježenoga reda riječi je, naravno, bezbroj. Njihova se stilematika

funkcija u punoj mjeri pokazuje u suodnosu s onim dijelovima teksta gdje Jukić rabi neobilježeni red riječi.

Smještaj glagola (predikata) na kraj rečenice nije tipičan za hrvatski jezik. Jukić se u opisima uglavnom koristi neutralnim smještajem glagola, ali kad pričanje postaje emotivno obojeno, glagol se smješta na kraj. U franjevačkome književnom jeziku od 17. do 19. st. smještaj predikata na kraj rečenice sintaktički je kalk prema latinskome jeziku i u prvo vrijeme bila je samo posljedica doslovnoga prevođenja, prijevoda *ad litteram* u preradama i kompilacijama. U mlađim tekstovima, originalnim, neprijevodnim i neovisnim o latinskome izvorniku, predikat na kraju rečenice ima stilogenu funkciju.

Primjeri iz Jukićevih putopisa govore u prilog toj tvrdnji: – *ali kad u Žepče varoš stigismo*;

– *kako si mi moj zavičaj nadarila* (B 1), – *a kulu mu sa zemljom poravni*; – *ništa mi se neobično ne činjaše što bih u moje putovanje zapisao* (B 2), – *ukvašen kan da su kupus njime pokrivali*; – *kako to grobovi i kamen s turskim nadpisom svjedoči* (B 3), – *opazio sam da nije moguće u poznanje ove pokrajine doći, nego ako čovjek, bacivši za leđa sve nezgode, sam sobom redom sve krajeve obiđe*; – *kaza mi čifut iz Crnika koji tuda rakiju prodaje* (B 4), – *ovdje iz nje konji i goveda vodu piju* (Sa).

Sve navedene rečenice u Jukićevu diskursu dolaze kao zaključak nakon opisa, rasprave ili sl. Posljednji od navedenih primjera zaključak je opisa grobnice s grbom i natpisom, koja je zapuštena i zanemarena, dok bi u uljudenome svijetu bila vrijedan spomenik. Jukić zaključuje: *Grobnica ova u prvom muzeju stajala bi u pročelju, a ovdje iz nje konji i goveda vodu piju* (Sa).

U opisima krajeva kroz koje prolazi, u nabranjanju osobitosti ili u opisu obična života, glagol predikat smješten je na uobičajeno mjesto: *U Jeniči prenočivši nastavimo put sve ravnicom i ugledamo za malo more* (Sa), *Prošavši selo Mujakoviće, primismo se planine ... i poslije dva sata stigismo na vrh planine Vranice*. (B 4).

Postopozitivni smještaj pridjeva ili atributa uopće također ima svoj izvor u latinskome jeziku, a u franjevačkoj književnosti prošao je isti put ulaska u jezik i stekao status stilema kao i glagol na kraju rečenice. Jukićevi su primjeri brojni, za ilustraciju donosimo samo neke: *čovjek ugledan* (Dbk), *samostan franciškanski; crkve hrišćanske; koporan sukneni* (B 1), *gnijezdo ajdučko; grobovi putnički; selo kršćansko* (B 2), *pokrajine slovinske; lonac poklopljen* (B 3), *majdana gvozdenih* (B 4), *pašaluka prizrenskoga; dan nedjeljni, konjanikah turskih; čaršija sarajevska* (Sa).

Jukić u neutralnome pripovijedanju, obično u kakvome opisu lišenome emocija, rabi prepozitivni pridjev: *glavni putovi* (B 4), *putničko oko* (B 2), *male tvrđave; kameniti most* (B 1), *talijanski matrozi* (B 3).

Pogledamo li u Benićeve *Ljetopis sutješkoga samostana* i *Godišnjak od događaja i promine vrimena u Bosni 1754 – 1882* Jake Baltića, uočiti ćemo vrlo velik broj primjera s istim rasporedom atributa: *vikar apostolski, kuće krstjanske, samostana sutinskoga prema tvrđi grad, političko stanje* (Baltić), *zemlju kaursku, komisara apoštolskoga, vojsku nimačku prema redovničke familije, veliki oltar* (Benić). Prepozitivni položaj pridjeva imaju i kolokacije preuzete iz pučkoga govora: *teška muka; mrtvi znoj* (Benić).

Izrazito tzv. učenim figurama pripada *hiperbaton*: *s kojima se ljeti vezirevi natapaju perivoji* (Dbk), *sjednu crveniku piti vino* (B 1), *gora zelenom kiti se odjećom; nezgode od umora uzrokovane* (B 3), *bivolah u kola upregnutih* (Sa). Na sam kraj u postupku razdvajanja dijelova sintagme stavlja se riječ koju pisac želi naglasiti. Primjer iz B 1, sudeći po desetercu, potječe iz narodne pjesme, ukomponiran je u priču o susretu Marka Kraljevića i Alije Đerzeleza u mjestu Garevo, kroz koje Jukić prolazi na putu po srednjoj Bosni.

Hiperbaton je živ u jeziku franjevačkih ljetopisaca, pa ga nalazimo u Benića (*teška muka prijeđe priko glave i strah*) i u Baltića (*rad ovoga bi osobita držana skupština otaca*).

Živosti pripovijedanja znatno pridonose brojne narodne poslovice i izrjeke kojim Jukić zaključuje kakav opis, komentar ili izvješće o događajima, a dosta često i kako bi zgusnuto izrazio svoja osobna čuvstva. Najčešće poslovica ima funkciju epifonema.

Primjeri iz Jukićevih putopisa:

Svoj razgovor s pravoslavnim svećenicima o radu nedjeljom, u kojem nije mogao uvjeriti sugovornika u opravdanost poštivanja nedjeljnoga odmora, zaključuje poslovicama *sila Boga ne moli i ne zna balija što će reći Zdrava Marija* (B 4). Kad želi reći zašto se teško odlučio na put, navodi poslovicu *putniku je najveća planina kućni prag* (B 1). Izmučen putovanjem u progonstvo i različitim nedaćama zaključuje da je smrt gotovo nagrada, pa navodi izrjeku *bolje je jednoč umrti, nego uvijek umirati* (Sa).

I u tome nasljeđuje franjevačke ljetopisce, kojima poslovice služe također kao zaključci razmatranja ili izvještavanja. Npr. *tko ne će brata za brata, hoće tuđinca za gospodara* poslovica je kojom Baltić zaključuje zahtjeve srpske vlade za postavljanjem katoličkoga svećenika na službu u Beograd, ali pod uvjetima koje ta vlada traži.

Benić citira poslovicu *Teško loncu uz kamen stojeći* kao komentar jedne od mnogobrojnih turskih nepravdi – naplate nezakonitih globa i poreza.

U isti red govorničkih figura u Jukićevim putopisima mogu se svrstati izrazi, fraze i frazemi, također kao sredstva izricanja osobnoga stava o izloženome problemu ili događaju.

Neke su fraze u uporabi i danas, dok neke zahtijevaju objašnjenje i zbog arhaičnosti i zbog toga što su kontekstno uvjetovane. Fraze: *vas dugi božji dan; živu glavu iznijeti; mrak se počeo hvatati* (Dbk), *prst se pred očima ne vidi; poravniti kulu sa zemljom* (B 2); *krije ko zmija noge; mrtav pasti; u dobar čas* (B 3), *konak uhvatiti* (B 2), *nositi dušu u nosu* (B 4) sasvim su jasne i suvremenomu čitatelju kao i Jukićevu suvremeniku. Međutim, fraza *potezati zube i rane ponavljati* (Sa) značenje ‘šutjeti dok sluša neugodne stvari’ dobiva iz pripovjedačkoga konteksta. Jukić, naime, u jednome hanu za vrijeme odmora na putovanju prisustvuje razgovoru između Omer-pašinih vojnika o pogibiji njihovih barjaktara i o osvajanju krajeva oko Jajca. On ne smije komentirati iako zna pravu istinu o događaju. Svoju slabost i bolest opisuje Jukić riječima da nije uopće mogao hodati pa su ga čuvari *prenosili kao vlašku mladu* (Sa).

Kad se Jukić sa svojim čuvarima našao u hanu gdje je handžija tvrdio da im ne može ništa ponuditi za jelo, pa nakon duljega uvjeravanja ipak posluzio oskudnu večeru kojom su putnici utolili najveću glad, zaključio je Jukić da su *strunili rosu sa srдца* (Sa). Značenje ‘skinuli neki neznatan teret, neznatno olakšali patnje’ razumljivo je tek ako se zna da *struniti* znači ‘skinuti, otresti nešto lagano’, pa fraza ironizira situaciju u kojoj su putnici ostali gladni, a handžija je vjerovao da je učinio dobro djelo.

Takvi primjeri pokazuju kako je Jukić brižljivo konstruirao svoj tekst, ali i kako je poznao smisao narodnih fraza.

Ako ovo razmatranje želimo staviti u korelaciju prema franjevačkim ljetopisima, onda moramo konstatirati da je u tim tekstovima s obzirom na opseg broj fraza i izrijeka daleko veći, ali su one iskorištene u istim pripovjedačkim zahvatima.

Npr. u Baltića čitamo: *biti komu u ustima* (‘govoriti stalno o nekome’); *ovo je nečije maslo* (‘netko je napravio nešto loše’), tukli su ga *dok bi dušu u njemu čuli* ili u Benića: *puhati u šake prazne* ‘otići neobavljena posla’.

Svoju učenost pokazivali su putopisci 19. st. citiranjem klasičnih djela ili reminiscencijama. Iako se Jukić opravdava da ne zna kičeno pisati, u njegovim putopisima nalazimo tzv. učene reminiscencije u službi opisa pojedinih krajeva i krajolika. Npr. prelazak iz Huma, bezvodna i krševita kraja, u živopisno Popovo polje opisuje asocijacijom na putovanje izraelskoga naroda u starozavjetnoj *Knjizi izlaska: prošao si kroz pustinje arabske, došao si u zemlju hananejsku* (Dbk). Opis ženske nošnje iz Bosne obiluje detaljima koji trebaju čitatelju dočarati ljepotu i bogatstvo oprave. U završnim rečenicama kaže da je na toj nošnji

toliko ukrasnih kitica da bi kitice samo mogle *Argusove oči prebrojiti* (B 3). Argus, stooki div iz grčke mitologije, opisan je kao biće koje sve vidi, pa je u ovoj kontekstu metaforički spomenut kako bi se kratko opisalo preobilje uresa.

Kombinaciju usporedbe i asocijacije ilustrira opis navodnjavanoga plodnoga tla u okolici Zenice: *mislio bi čovjek da je kod maloga Nila* (B 1).

U ljetopisima nalazimo istu odliku, naravno znatno zastupljeniju jer je i tekst opširniji i tematski raznolikiji. I u Benića i u Baltića naći će se više latinskih citata kao odraza njihove učenosti, ali i reminiscencija tipa »bič Božji, padnutje Bosne« u Baltića, *Juda se nađe među nama* (Benić).

Jukić se u opisivanju koristi vrlo slikovitim usporedbama, što je sredstvo izrazito vezano za pučko izražavanje. U franjevačkoj tradiciji nalazimo usporedbe i u propovjedničkoj i u ljetopisnoj produkciji. Jukićevi primjeri: *u jednoj nizini kao u kotlu zaklopljen* (B 4), *kaldrma kao babinski zubi; polje Glasinac kao tepsija ravno; veselo i radosno kao da je na piru; snijeg je padao kao iz rukavice* (Sa) potvrđeni su u narodnim govorima i dio su Jukićeva idiolekta.

Svojevrnsne usporedbe Jukić i sam stvara, ali je u tim slučajevima komparacija implicitna, a ne eksplicitna kao u narodnome iskazu. Usporedba se može uspostaviti preoblikom rečenice. Npr. *Ni talijanski matrozi (mornari) ne bi znali proti buri više psovati* (B 3) prevodiva je usporedbom 'psuje kao mornar', kojom Jukić opisuje goropadnu popadiju.

Specifičan vid komparacije ilustrira rečenica: *Uto dođosmo i u han, od potjate utoliko različan što se u njemu vatra loži*, gdje preoblikom 'han je kao potjata' vidimo da se radi o usporedbi, ali s nijansom ironije.

Najživotnijim dijelovima putopisa doimaju se pasaži u kojima Jukić svoje stajalište ili kakvu pojavu izražava perifrazom. To su svojevrsni vrhunci njegova pripovjedačkoga umijeća, u kojima je »mislama široko, a riječima tijesno«.

Luka Zima tvrdi: »Perifraza sastoji se u tom da se kakav pojam ne prikazuje tako da se neposredno svojim običnim i pravim izrazom imenuje, nego se drugimi riječmi po posebnih svojih biljegah i svojstvih, po biću svom i odnošnjih označuje« (Zima 1988: 49).

»...ne zamjenjuje se značenje pravoga izraza kakve stvari drugim, nego se pravi izraz samo raširuje« (Zima 1988: 47).

Naravno, perifraza u proznome tekstu ima neke posebnosti u odnosu na perifrazu u stihu, a to su opširnost i mogućnost kombiniranja s drugim govorničkim figurama. Katkad Jukićeva perifraza graniči ili se dijelom preklapa s hipotipozom.

Jukićeva perifraza često ima funkciju poante, posebno tamo gdje je pisac uvodi da bi izrazio svoju prosudbu. Primjera ima dosta.

Opis prenoćišta sveden je na jednu rečenicu iz koje se vidi i piščeva emocija i izgled hana:

Jednako mislim kako ću zoru dočekati, iznutra uši, a s' dvora dim bijahu moji mučitelji (Dbk).

Umjesto objašnjavanja o odlikama osobe ili svojstvima predmeta (tko je i kakva je popadija; kakva je staza) također stoji perifraza (podcrtana):

Ovo je ona ista popadija što su joj lani Arnauti ubili muža, al da su nju, manje bi bilo štete (B 3), *Kako su se onim kršom penjali ljudi kad bi i divokoze imale posla* (Sa).

Većina perifraza razumljiva je tek u kontekstu, pa se tako pojavljuje perifrastičan opis divljačna konja – *ne da se ni vilami sedlati* (Sa), opis neočekivano strma i opasna puta – *tek što se ove muke oprostimo, u drugu napast zapadnemo* (B 2), kvantifikacija svojstva – *Koliko god opisivao ljepotu ovoga mjesta, sve će ljepše ostati* (B 3), ... *u hanu ni vatrića za lulu pripalit* (Sa) – umjesto opisa hladnoće u hanu.

U nekim tekstovima perifraza graniči s gnomskim izrazom. Na primjer, dolazak u selo Suhaču opisan je kratko: prenoćili su na čardaku, domaćina nema kod kuće i Jukić zaključuje: *večeru sa sutrašnjim ručkom sastavismo* (B 2). Jasno je značenje perifraze: ostali su gladni, bez večere i tek su sutradan dobili ručak. Budući da postoji i u suvremenome razgovornome jeziku fraza *preskočiti večeru*, s gotovo doslovnim značenjem glagola 'preskočiti', možemo procijeniti Jukićevu stvaralačku uspješnost vidljivu na dvije razine: na gramatičkoj – očitovanu izborom aorista tipičnoga za izrjeke, na semantičkoj – u izboru glagola *sastaviti*, koji podrazumijeva postojanje praznoga prostora (ili vremena) između dviju pojava (ručak i večera).

Jukić katkad u perifrazu uključuje poznati frazem, na primjer: *i ove sam godine noge opružio od Sane do Save* (B 3) – prevodivo kao 'krenuo sam na put', ali u perifrazi to značenje izriče frazem *opružiti noge*. Istoga je tipa i rečenica *vidih da mi se kosti izvan drage otačbine nose* (Sa) gdje se perifrastično, gotovo metonimijski, rabi riječ *kosti* sa sememom 'život', 'tijelo', a cijeli iskaz je perifraza značenja 'prognan sam'.

Svojevrsnom inačicom perifraze može se smatrati ironično intonirana rečenica: *Sad sam već znao koja me sreća čeka* (Sa), ostvarena kao preoblika iskaza 'jasno mi je što se događa'.

U Baltićevu ljetopisu velik je broj primjera perifraza, jednostavnih i kombiniranih s izrjekama ili frazemima: *dobio bi često nadžake u leđa* ('bio bi pretučen'), *oko podne duh Bogu pridade* ('umro je') itd. U Benića je uporaba perifraze još i izrazitija, često bliska metonimiji: *tko godi se konopom paše* ('franjevac'), *sjeo na mur* ('preuzeo dužnost vezira') itd.

U homiletičkoj su literaturi apel i apostrofa očekivane figure s obzirom na neposredan odnos propovjednika i slušatelja. Iako se relacija pisac-čitatelj ne uspostavlja izravno, franjevački ljetopisi također koriste obje figure u cilju zadržavanja pozornosti mogućega čitatelja na onome što je pisac rekao ili kao upozorenje na neki dio teksta. Naravno, time se postiže određena bliskost s korisnikom, emotivno ga se angažira i poučava istodobno.

U Benića se apostrofiraju čitatelji (*neka znadeš, štioče; moj štioče*), subrača (*proesabi, brate*), u Baltića su apostrofirane različite osobe (*ej, biskupe; ej, vi, komisari carski*).

Jukić s gotovo istim motivima uvodi apel i apostrofu, s tim što u njegovu načinu pripovijedanja one služe za ritmiziranje naracije. Apel i apostrofu treba dijeliti od upravnoga govora. Jukić, naime, nerijetko citira dijaloge sa svojim suputnicima, s vodičima, s ljudima koje upoznaje u raznim mjestima, pa se i u tim odsječcima teksta pojavljuje izravno obraćanje, ali ono tada nema funkciju govorničke figure.

Primjeri apela: ... *čuj, što spazismo* (B 1); *Nuto nove bijede* (Sa).

Primjeri apostrofe: *Lijepa prirod, kako si mi moj zavičaj nadarila* (B 1), *Ah, Karađorđe, moja rano* (Sa).

Po namjeni blisko je apelu i apostrofi retoričko pitanje uklopljeno u kontekst na različite načine: *Kud ćeš sad* (B 2) – kao upit koji govornik upućuje sam sebi u suočenju s neprilikom; *Al je upravo siromaštvo, al je nevaljalstvo* (B 3) – pitanje je zapravo piščev komentar nakon razmatranja o prirodnim bogatstvima i ljudskom nemaru; *Tko sretniji, tko li veseliji* (B 3) – pretpostavljeni uzvik onih koji nađu kovčeg s blagom.

Ostale govorničke figure zastupljene su pojedinačnim potvrdama, npr. jednom je korišten oksimoron: *za me su štedjeli uvijek najgorega* (Sa). Pri raspodjeli konja na putovanju Jukić je uvijek loše prolazio, Turci su sebi uzimali bolje konje, a njemu su uvijek davali neke iscrpljene i loše. Jedan takav događaj zaključuje Jukić navedenim oksimoronom u kojem se povezuju dva protuslova, nespojiva pojma ‘štedjeti’ i ‘najgori’.

Jukić donosi uspješan primjer paradoksa: *...smrt – ali ova se je više klonila od mene nego ja od nje* (Sa). Obje te figure pojavljuju se u putopisu kojemu je tema progon iz Bosne, pa tek kad se sagledaju u kontekstu, točnije u cjelini putopisa vidi se njihova prava funkcija, a to je sažet, kondenziran opis piščevih najdubljih osjećaja, tjeskobe i patnje. Ne može se zanijekati Jukićevo umijeće učvršćivanja figure u narativni sloj putopisa.

Zaključak

Poezija i putopisi dio su Jukićeva opusa u kojem se najočitije pokazuje njegovo ilirsko opredjeljenje, s jedne, i vezanost za franjevačku tradiciju, s druge strane.

Četiri domoljubne pjesme ne dostižu po estetskim kriterijima putopise, pa je i izbor stilsko-retorskih sredstava oskudniji nego u proznom žanru. U poeziji Jukić nije imao znatnijih uzora među franjevačkim piscima, dok je žanr putopisa blizak ljetopisnom, kojim obiluje bosanska franjevačka književnost. Istodobno u Jukićevo vrijeme Europa i Hrvatska bilježe procvat putopisne produkcije, što Jukiću nije promaknulo. Sadržajno i jezično njegovi se putopisi nalaze između Mažuranićeva *Pogleda u Bosnu* i Benićeve i Baltićeva ljetopisa.

Osobni prinos Jukićev ogleđa se u vještoj naraciji, gotovo bi se reklo u rasprisanosti bogatoj knjiškim figurama (stilski obilježen red riječi, perifraza, paradoks, oksimoron) i izraznim formama tipičnim za pučku usmenu književnost (poslovice, usporedba). Kao retoričkim sredstvom Jukić se koristi različitim figurama tipičnim za propovjedničke sadržaje (apostrofa, anafora, apel, retorično pitanje). Raščlamba govorničkih i stilskih figura u poeziji i putopisima posvjedočila je pretpostavku da ta dva dijela Jukićeva stvaralaštva nesumnjivo pripadaju tzv. angažiranoj književnosti, kojom Jukić želi svratiti pozornost suvremenika na Bosnu, njezine političke prilike i svijetu nepoznate specifičnosti.

Postavljeni cilj ostvaruje brižljivo satkanim tekstom, čime je potvrdio svoju književnu i jezičnu kompetenciju.

Izvori:

- IVAN FRANJO JUKIĆ, *Sabrana djela*, 1–3, izbor i redakcija Boris Ćorić, Sarajevo, 1973.
- FRA BONO BENIĆ, *Ljetopis sutješkog samostana*, priredio fra Ignacije Gavran, Sarajevo, 1979.
- FRA JAKO BALTIĆ, *Godišnjak od događaja i promine vremena u Bosni 1754–1882*, priredio fra Andrija Zirdum, Sarajevo, 1991.

Literatura:

- BREŠIĆ, VINKO 1996. *Hrvatski putopisi*. Zagreb: Divič.
- HERCIGONJA, EDUARD 1982. Ogledi iz stilematike Divkovićevih *Besjeda*. *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 55–82.
- KUNA, HERTA 1983. *Jezik Bosanskoga prijatelja, prvoga bosanskohercegovačkoga časopisa*. Sarajevo: Svjetlost.
- LUKENDA, MARKO 2000. *Ivan Franjo Jukić*. Zagreb: Pergamena.
- LUKENDA, MARKO 2001. Leksik i sintaksa putopisā fra Ivana Franje Jukića (1818. – 1857.). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 27, Zagreb, 177–189.
- PRANJIĆ, KRUNOSLAV 1997. Virtualnost dijakronijskih stilema. Iz stilematike franjevačkih spisatelja Bosne Srebrene 17. ter 18. st. *Kolo*, Zagreb, 46–90.
- PRANJKOVIĆ, IVO 2000. *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*. Zagreb: Matica hrvatska.
- SOLAR, MILIVOJ 2007. *Književni leksikon*. Zagreb: Matica hrvatska.
- ZIMA, LUKA 1880. / 1988. (pretisak). *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*. Zagreb: Globus.

Oratorical and Stylistic Figures in the Poetry and Travel Books of Friar Franjo Jukić

Abstract

Poetry and travel books are the part of Jukić's work in which his lyrical orientation, as well as his commitment to Franciscan tradition, are most apparent.

His four patriotic poems are aesthetically not as beautiful as his travel books, therefore the selection of language devices is poorer than in that particular prose genre. In his poetry, Jukić was not a significant role model among Franciscan writers, while the style of his travel books is similar to chronicles, which are present in Bosnian Franciscan literature in abundance. In Jukić's time, the production of travel books in Europe and Croatia was flourishing, a fact that did not escape Jukić. Linguistically and in terms of content, Jukić's travel books can be placed between Mažuranić's *Pogled u Bosnu* and Benić's and Beltić's chronicle.

Jukić's personal contribution can be recognized in his skilled narration, which is fairly extensive and rich in figures and word plays typical of folk literature. Jukić uses syntactic and lexical devices to rhetorical ends, as well as figures typical of homily (apostrophe, anaphora, appeal). The analysis of rhetorical and stylistic figures in poetry and travel books has proven the hypothesis that this part of Jukić's work belongs to so-called "engaged literature", which Jukić uses to attract the attention of his contemporaries to Bosnia, its political circumstances and its particularities unknown to the world.

Ključne riječi: govorničke figure, stilske figure, pučke fraze, franjevački ljetopisi

Key words: rhetorical figures, figures of speech, folk literature, Franciscan chronicles